KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 6 — ČÍSLO 7

OBSAH

V. Uhlár, Jazyková kultúra v závodných časopisoch . . 225
Čítame Slovník slovenského jazyka 230
J. Mistrík, O štylistike zložených tvarov . . . . . .
K. Palkovič, Nárečové expresíva označujúce časti tela 237
J. Doruľa, O slovách *četerňa* a *kuruc* 243
M. Majtán, Slová *prť (pirť)* a *slaš* v slovenských chotárnych názvoch 249

Rozličnosti

Dačo o jazyku krížoviek. E. Tvrdoň 252

Správy a posudky

Príspevok k dejinám slovenskej jazykovedy. J. Horecký . 254

Spytovali ste sa

Prídavné mená z miestnych mien typu *Bölling*. M. Považaj 255
Šaštín-Stráže, šaštínsky, strážsky — šaštínsko-strážsky, Šaštínčan, Strážan. M. Majtán 255

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 6 — 1972 — ČÍSLO 7

Jazyková kultúra v závodných časopisoch

VLADO UHLÁR

V súčasnej jazykovede sa čoraz väčšia pozornosť venuje odbornému štýlu a publicistike. Jazyk publicistiky dokonca niektorí jazykovedci pokladajú za základ spisovného jazyka. Hoci sa s takýmto náhľadom nestotožňujeme, predsa je celkom pochopiteľné, že jazykovú kultúru nemôžeme a nesmieme spájať iba s vyberanými prejavmi umeleckej literatúry v poézii a próze, bárs sa to donedávna tak robievalo.

Po r. 1918 sa vysoká jazyková kultúra v literárnych dielach popredných slovenských spisovateľov dostala do značného protikladu s úrovňou vyjadrovania v ostatných štýloch, ale najmä s jazykovými prejavmi v okruhu publicistiky a administratívy. S požiadavkami jazykovej kultúry, ktorá sa, pravda, vtedy chápala veľmi úzko (jazykové prostriedky sa posudzovali v hraničnom rámci správne — nesprávne), bola v protiklade značná štylistická nevyspelosť publicistických a administratívnych prejavov, nerešpektovanie spoločenskej primeranosti a ešte väčšmi zreteľné nedostatky v poznaní a ovládaní slovenskej slovnej zásoby z tejto oblasti. Keď po zlikvidovaní starého Uhorska nastalo v slovenskom národnom živote zlomové obdobie v jeho prospech, začala sa narúšať jazyková tradícia aj v tých oblastiach, kde ju slovenčina mala. V období, keď sa slovenskí ľudia učili hľadieť na všetko dovtedajšie s veľkou pohŕdavosťou, do istej krízy sa dostávala aj spisovná reč. Previnenia a chyby proti jazykovej správnosti povážlivo začali narúšať spisovnú normu. Boli o to nebezpečnejšie, že boli nielen výrazom prudkých zmien v národnom živote, ale najmä prejavom ideológie vedúcich štátnych činiteľov buržoáznej republiky, ktorá neuznávala osobitnosť slovenského národa a aj spisovnú slovenčinu pokladala za prechodný útvar, ktorý by mal časom cel-

kom ustúpiť. Navrhovalo sa napríklad, aby sa vedecká tvorba v slovenčine vôbec nerozvíjala, hoci za horších pomerov na začiatku 19. stor. Josef Jungmann v Čechách proti nemčine úspešne prebojoval potrebu a právo češtiny rozvíjať sa i vo vedeckej tvorbe.

V spomínaných súvislostiach chceme upozorniť na jednu stránku rozvoja slovenčiny v oblasti publicistiky. Nemáme na mysli celoslovenské denníky, ani krajové noviny, ktorých jazyková kultúra (najmä v porovnaní s veľkou starostlivosťou, ktorá sa jazyku venuje napr. v Pravde, orgáne ÚV KSS) nebýva, pravda, tiež bez nedostatkov (najmä u mladších redaktorov a vidieckych prispievateľov badať nedostačujúcu znalosť normy spisovného jazyka). Nemienime sa tu zaoberať ani okresnými novinami, vychádzajúcimi týždenne vo všetkých slovenských okresoch, ale si chceme povšimnúť závodné časopisy.

V publikácii *Bibliografia novín a časopisov vychádzajúcich na Slovensku v rokoch 1961—1965* (Martin, Matica slovenská 1971) v systematickom registri (na str. 335—336) sa uvádza 105 titulov závodných novín iba z oblasti techniky, pričom viaceré tituly takýchto alebo podobných novín sa uvádzajú osobitne v kapitole *Poľnohospodárstvo, spoje, doprava* a osobitne v kapitole *Noviny miestneho charakteru a ostatné* (str. 351—353).

Ak uvážime, že napr. *Textilák,* časopis pracujúcich Bavlnárskych závodov V. I. Lenina v Ružomberku vychádza v 8000 exemplároch (aj pre zamestnancov pobočných závodov v Leviciach, Trenčíne a Kútoch) a zasa ružomberský *Týždeň,* časopis pracujúcich Severoslovenských celulózok a papierní, v 4000 výtlačkoch a ďalej napr. závodné časopisy veľkých strojárskych, baníckych závodov, a najmä obuvníctva a petrochémie vychádzajú až v 15 000 exemplároch, uznáme, že tu máme do činenia s významným činiteľom všeobecného, ale najmä odborného (a odborárskeho i politického) vzdelávania. Povšimnime si napr. aj takú vec, že v najvýchodnejšej časti Slovenska v Zemplíne vychádza v Snine závodný časopis *Vihorlatský strojár,* v Humennom dvojtýždenník *Chemlon,* v susednom Strážskom *Naše Chemko,* vo Vranove vystriedali Hencovského spravodaja Východoslovenských celulózok a papierní (Bukóza) nové okresné *Vranovské noviny,* v Trebišove majú *Trebišovského potravinára,* v Prešove Odevné závody kpt. Nálepku vydávajú dvojtýždenník *Východoslovenský odevák.* Aj to ukazuje kultúrnosť i hrdosť robotníckej triedy, vyspelosť nášho priemyslu a takisto všestranný vzostup Slovenska.

Jazyková úroveň, prípadne nedostačujúca jazyková kultúra v týchto časopisoch predstavujú cenný materiál aj na poznávanie všeobecného stavu v používaní spisovnej slovenčiny, jej úspechov v súčasnosti, ale aj jej ťažkostí, bolestí rastu; sú prostriedkom na identifikáciu vnútor-

ných, neraz protirečivých síl pôsobiacich pri tvorbe časopisu: na jednej strane sú to jasné požiadavky na vysokú ideovú, novinársku i jazykovú úroveň a na druhej strane zaostávanie za všeobecnými požiadavkami a stavom, neraz zavinené menšou starostlivosťou o odborné a najmä jazykové školenie, nehovoriac v istých prípadoch o pohodlnom závetrí, ba až ľahostajnosti.

Na tomto mieste istotne nemožno robiť prenikavú analýzu jazykovej úrovne našich závodných novín, medzi ktorými je predsa len aj istá rozmanitosť. Tu treba konštatovať, že majú významnú úlohu v živote našich pracujúcich a že ich jazyková stránka je odrazom stúpajúcej úrovne v ovládaní spisovného jazyka v širokých vrstvách robotníckej triedy a aj v našej publicistike. Pravdaže, nemožno sa uspokojovať s ich doterajšou jazykovou úrovňou. Súbežne so všeobecnými požiadavkami na dobrú novinársku úroveň sa kladú aj osobitné požiadavky na ich jazykovú kultúru.

Slovenčina ako moderný jazyk vyhovuje všetkým požiadavkám slovenskej spoločnosti úspešne napredujúcej za socializmu, ale ako každý živý jazyk je v ustavičnom, hoci navonok sotva badateľnom pohybe. Tento pohyb si musia všímať predovšetkým tí, ktorí profesionálne narábajú s hovoreným alebo písaným slovom. Teda nielen školy, ale napr. aj redakcie závodných novín majú povinnosť sledovať vývin spisovnej slovenčiny a uplatňovať zásady jej kultúry na stránkach týždenníkov a dvojtýždenníkov vo všetkých novinárskych žánroch. Ich jazyková prax ovplyvňuje tisícky čitateľov z radov našej robotníckej triedy a je bezprostrednou jazykovou školou stovák vedúcich dielní a štábu technických odborníkov i pracovníkov v administratíve. Prostredníctvom dobre redigovaných a živých závodných novín súčasná slovenčina a jazyková kultúra prenikajú do vedomia a každodennej praxe ich čitateľov.

Závodné časopisy majú osobitný význam pre odbornú reč a správnu terminológiu v príslušných odborných okruhoch. Istotne nestačí, aby sa zásluhou príslušných jazykových redaktorov správna terminológia používala iba v učebniciach a odborných publikáciách. Je potrebné, aby sa dôsledne uplatňovala aj v jazykovej praxi všetkých typov škôl a na pracoviskách našich priemyselných a ostatných závodov. A práve tu majú významnú úlohu závodné časopisy. Dobrou slovenčinou sú vzorom administratíve pri publikovaní tlačených a rozmnožovaných oznámení, hlásení, vyhlášok, ktorých prostredníctvom preniká, resp. by mala prenikať kultivovaná reč až na pracoviská. V tomto smere potrebujú redakční pracovníci (a podobne aj propagačné oddelenia) posilnenie a pomoc, citlivé (v istých prípadoch však aj dôrazné) upozornenia na záplavu slangových výrazov a iných nespisovných prostriedkov, vyskytujúcich sa v závodných časopisoch. Veď už názvy

časopisov *Odevák, Dopravák, Textilák* atď. si vyžadujú korekútru (napríklad *Dopravár, Odevnícke noviny, Textilnícke zvesti* alebo *Bavlnár* a podobne).

Nejde však iba o správnosť názvov závodných časopisov a o správnosť termínov, ktoré si v závodných časopisoch vyžadujú osobitnú pozornosť podľa jednotlivých priemyselných odvetví.

Z hľadiska jazykovej kultúry sa napr. žiada, aby redakcie dôsledne dbali na používanie zvratných slovies *začať (začínať) sa* a *končiť sa* (so zámenom *sa*) v bezpredmetových spojeniach, napr. *začína sa nový kvartál* (nie *začína*), *končí sa sezóna* (nie *končí*).

Takisto treba robiť rozdiel medzi podstatným menom *doba* (vo význame časový úsek mnohých rokov, vek) a *čas*. V súvislosti s prídavným menom *pracovný* načim používať iba spojenie *pracovný čas*, v protiklade k voľnému času možno hovoriť iba o pracovnom čase. (Vo vete *Skrátenie pracovnej doby a voľný čas* je použitie slova *doba* namiesto *čas* neprípustné; štylistické požiadavky, t. j. využívanie synoným, sa musia uplatňovať iným spôsobom.)

V slovenčine je významový rozdiel medzi slovesom *naviazať* (napr. *naviazať veľa uzlov, snopov, slučiek)* a *nadviazať (nadviazať niť na niť, nadviazať reč)*, preto máme aj prídavné meno *nadväzný* a podstatné meno *nadväznosť*, napr. *nadväznosť plánov*, nie *náväznosť*. Tento rozdiel sa však v mnohých závodných časopisoch nerešpektuje a sloveso *naviazať* sa nevhodne používa namiesto slovesa *nadviazať*. V spisovnom jazyku nemá miesto ani slangové spojenie *preplňovať plán*. Ak sa plán prepĺňa, to značí, že je v ňom príliš veľa úloh a ťažko sa splní. Ak sa urobí viac, ako je v pláne, vtedy sa *plán prekračuje (robí sa v nadpláne)*. Spojenie formulované do výzvy *Denne preplňajte plán* je teda nesprávne (správne: *prekračujte)*.

Používanie slova *jednanie* tam, kde sú správne výrazy *rokovanie, správanie, spôsob, konanie,* je veľmi častý priestupok proti jazykovej kultúre, hoci pri reklamáciách alebo arbitrážnom konaní (najmä o kvalite dodaných výrobkov alebo polotovarov) naozaj bývajú hotové jednačky (jednania) ako za dávnych čias na jarmokoch, prípadne aj teraz v kapitalistických krajinách s voľnými cenami.

Slovenčina pozná predložkové spojenie *bez zvyšku,* v ktorom niet vokalizácie (nespr. *bezo zvyšku;* nespr. je aj *bezu zbytku),* preto má opodstatnenie iba prídavné meno *bezzvyškový,* nie *bezozbytkový* a substantívum *bezzvyškovosť,* nie *bezozvyškovosť.* (Porov. akciu *Dni bezzvyškového plnenia plánu;* skôr by vari malo byť *Dni dôsledného / stopercentného plnenia plánu.)*

Väčšia starostlivosť sa žiada pri používaní predložiek *u* a *pri;* príklady na nesprávne upotrebenú predložku *u: prehody u člnkov, chyby u šatoviek, páskavosť u priadzí, poruchovosť u fréz, zakalenosť u oce-*

le, kôra u povrchu, služba u telefónu — tu sú správne bezpredložkové spojenia s 2. pádom, alebo predložka *pri.*

O nesprávnom používaní predložky *mimo* namiesto *okrem* sa už písalo viac ráz, ale táto chyba sa ešte zjavuje aj v závodných časopisoch (namiesto *Mimo toho si hodno pripomenúť* je správne iba *okrem toho . . .).* Správne je používanie predložky *mimo* s 2. pádom v spojeniach, kde sa vyjadruje pohyb, napr. *prešiel autom mimo našej skupiny* (nie *mimo našu skupinu).*

Nesprávne používanie slovka *kedy* (vlastne opytovacej príslovky) vo význame slovenskej spojky *keď* v časových určeniach vytrvalo preniká z prác historikov alebo z podobných textov aj do novín (namiesto *nadchádza čas, keď sa urobí previerka* sa nesprávne *píše čas, kedy).*

Bude načim ešte veľa citlivej jazykovej výchovy, aby sa aj v závodných časopisoch správne používala predložka *na* v účelových spojeniach namiesto predložky *pre,* ktorá má predovšetkým príčinný význam. Predložka *pre* sa aj v iných významoch používa neprimerane, ako to ukazuje napr. aj vyjadrenie *Základom pre voľbu* (správne *základom voľby) tých najvhodnejších postupov pre najbližšie obdobie.* Z hľadiska základného významu predložky *pre* sú v spisovnej slovenčine spojenia typu *majstrovstvá pre rok 1973, úlohy, zámery pre budúci rok* priam nepochopiteľné. V týchto a podobných prípadoch treba v spisovnej slovenčine používať iba predložku *na.*

Jazyková kultúra predpokladá ustavičné spolupôsobenie mnohých činiteľov, nie je teda iba vecou jazykovedcov a prípadne niekoľkých nadšencov. Celkom pomýlené boli názory starej jazykovedy, ktorá si tak zakladala na akademickej prísnosti a vedeckosti svojej disciplíny, že okrem niektorých výnimiek stav jazykovej praxe bol pre ňu iba predmetom nesústavnej kritiky.

Pracovníkom oddelenia jazykovej kultúry v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV nie je ľahostajná jazyková úroveň závodných časopisov. Ako z ich úlohy starať sa o výskum, rozvoj a kultúru spisovnej slovenčiny plynie starostlivosť aj o tlačené slovo novín, tak zasa povinnosťou redakcií závodných novín je sústavne a cieľavedome sledovať úsilie o zvýšenie jazykovej kultúry aspoň v časopise SAV Kultúra slova. Je základnou povinnosťou redakcií novín využívať články tohto časopisu. Bez sústavného sledovania aspoň tohto časopisu je napredovanie aj v tejto oblasti nemysliteľné. Redakční pracovníci závodných časopisov sú jednak autormi článkov, ale sú aj jazykovými upravovateľmi textov, ktoré dostávajú od vedenia závodu, od technikov a administratívnych pracovníkov, ale aj od mnohých skúsených a rozhľadených robotníkov s bohatou životnou a odbornou praxou. Najmä tu je povinnosťou redakcie postarať sa o úpravu takýchto príspevkov z hľadiska jazykovej správnosti; tu je veľmi dôležitý aj výber správnych

termínov a štylistická primeranosť a sviežosť. Vykonávanie tejto práce si vyžaduje veľkú obozretnosť, lebo redaktori sa zavše stretajú s nadmernou, hoci neraz celkom nesprávnou precitlivenosťou autorov. Ale ak sa vzdelanie redaktorov a ich záslužná činnosť stali základom potrebnej autority, ich pôsobenie v spojení s nevyhnutným taktom je oveľa účinnejšie. A to je práve to, čo sledujeme na skutočný osoh kultúry súčasnej slovenčiny.

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.[1]

krásny — v SSJ sa ako druhý stupeň tohto prídavného mena uvádza podoba *krajší*. Myslíme, že túto podobu treba pokladať za druhý stupeň k prídavnému menu *pekný*, ako sa to uvádza napr. v Morfológii slovenského jazyka[2] alebo v slovníkovej časti Pravidiel slovenského pravopisu (heslá *krajší* a *pekný*). Druhým stupňom k adjektívu *krásny* je podoba *krásnejší* (tak sa to uvádza v citovanej Morfológii slovenského jazyka).

kravacinec — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo. Myslíme, že takéto hodnotenie nie je primerané. Slovo *kravacinec* možno pokladať za ústrojne utvorené a spisovné. Popri bežnom *kravinec* je zriedkavé. Analogicky ako *kravacinec* sú utvorené napr. slová *husacinec, kuracinec, kobylinec, mušacinec,* ktoré SSJ uvádza ako spisovné.

Poznámka. To, že zo slovotvornej stránky východiskové adjektívum *kravací* v spisovnej slovenčine nejestvuje, netreba pokladať za rozhodujúce.[3] Prípady, keď sa pri tvorení slov jeden stupeň „preskakuje", nie sú také zriedkavé.

---

[1] Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

[2] Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 212—213.

[3] V slovenských nárečiach sa však adjektívum *kravací* vyskytuje. Pozri napr. HABOVŠTIAK, A.: Oravské nárečia. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 173.

kravál — SSJ uvádza ako hovorové expresívne slovo. Podľa nášho prieskumu sa slovo *kravál* v spisovnej slovenčine pociťuje ako príznakové v tom zmysle, že je neadaptované. Z tejto stránky je zaujímavé aj to, že sa slovo *kravál* — a to bez akejkoľvek obmedzujúcej poznámky — zaznačilo v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1941, ale od vydania z roku 1953 sa neuvádza. Spisovnými ekvivalentmi slova *kravál* sú *hurhaj, lomoz, huk, hrmot, krik.*

krb — SSJ uvádza ako neutrálne spisovné slovo s významom „kryté nízke ohnisko s veľkým otvorom". Na porovnanie uvádzame výklad slova *kozub* v SSJ: „ohnisko, krb, sporák". Z porovnania týchto výkladov vidieť jednak to, akoby sa medzi významami slov *kozub* a *krb* robil vecný rozdiel, jednak to, že slovo *krb* je bežnejšie, lebo sa ako synonymum uvádza pri slove *kozub* (pri prvom význame), ale slovo *kozub* sa pri slove *krb* ako synonymum neuvádza. Ukazuje to dosť zreteľne na to, že rozhraničenie medzi slovami *kozub* a *krb* nie je ustálené. Nateraz — ako ukazuje materiál, ktorý máme k dispozícii — je primerané pokladať riešenie v SSJ za chybné. So zreteľom na súčasný stav možno o slove *krb* povedať toto: Toto slovo sa do slovenčiny dostalo pomerne nedávno. V Bernolákovom Slowári sa uvádza ako české slovo. Sotva je náhodné, že v materiáli zo štúrovského a matičného obdobia nemámo na slovo *krb* ani jeden doklad, ale na slovo *kozub* je ich do pätnásť. V materiáli zo súčasného jazyka je dokladov síce dosť, ale nedá sa z nich usúdiť, že by medzi slovami *kozub* a *krb* vznikala zreteľná diferenciácia ako medzi pomenovaniami odchodných reálií.[4] Preto myslíme, že sa v SSJ namiesto slova *krb* malo odporúčať slovo *kozub,* lebo je v spisovnej slovenčine oddávna ustálené.[5]

krecht — SSJ uvádza ako poľnohospodársky termín, teda ako spisovné slovo. V poľnohospodárskej terminológii sa však ustálilo slovo *hrobľa.* Slovo *krecht* sa hodnotí ako nespisovné. Nespisovné je aj sloveso *krechtovať.* V SSJ sa aj to uvádza ako poľnohospodársky termín. Jeho spisovným ekvivalentom je sloveso *hrobľovať.*[6]

krem (kreme, krom, krome) — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slová. Materiál, ktorý máme k dispozícii, ukazuje, že uvedené podoby nemožno hodnotiť rovnako. Podoby *kreme, krom* a *krome* sú doložené

[4] Porov. Slovenská reč, *31,* 1966, s. 32.

[5] Záporné stanovisko sa k slovu *krb* zaujíma v Slovenskej reči, *7,* 1938—1939 a v knihe 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Red. G. Horák, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971.

[6] Pozri v knihe 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny, citovanej v predchádzajúcej poznámke.

vcelku zriedka. Možno súhlasiť s tým, že nie sú spisovné. Avšak podoba *krem* je doložená veľmi dobre vyše šesťdesiatimi dokladmi. Rozloženie autorov podľa pôvodu vôbec nesvedčí o jej krajovej obmedzenosti. Na ilustráciu uvádzame dva doklady: *Všetkých krem Chovana Marcinkov prípad zmiatol.* (Švantner) [*Bartolen*] *načisto nič nemá krem otrhaných hábov na sebe.* (Lazarová) Slovo *krem* pokladáme za primerané hodnotiť ako spisovné, a to hovorové synonymum bežnejšej predložky *okrem*.[7]

krémeš — SSJ uvádza ako spisovné hovorové slovo. Myslíme, že toto slovo treba hodnotiť ako nespisovné (alebo aspoň ako slovo z nižšej hovorovej vrstvy). Jeho spisovným ekvivalentom je slovo *krémovník*. Zo slovotvorného hľadiska je utvorené analogicky ako napr. slová *orechovník, makovník*.[8]

krenkovať sa — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „trápiť (sa)". Na toto slovo máme v našom materiáli šesť dokladov. Z nich usudzujeme, že je primeranejšie hodnotiť ho ako spisovné, a to ako hovorové a expresívne.

Poznámka. Predponová odvodenina *ukrenkovať sa* sa v SSJ uvádza ako slovo z nižšej hovorovej vrstvy.

krepenieť — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové expresívne slovo s významom „meravieť, tuhnúť". Myslíme, že so zreteľom na silnú expresívnosť možno toto slovo hodnotiť ako spisovné.

Poznámka. Predponová odvodenina *skrepenieť* sa v SSJ uvádza ako spisovné expresívne slovo. Sloveso *krepenieť* sa od roku 1953 uvádza aj v Pravidlách slovenského pravopisu.

kreptúch — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo a jeho význam vykladá takto: „vrece, z ktorého kone žerú, keď sú zapriahnuté". Myslíme, že slovo *kreptúch* možno pokladať za spisovné, lebo ide o reáliu, na pomenovanie ktorej iné slovo nepoznáme.

krepý — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „nedôvtipný, nasprostastý". V našom materiáli máme na toto slovo päť dokladov. Rozloženie autorov podľa pôvodu na úzku nárečovú platnosť

[7] V Slovenskej reči, 7, 1938—1939, s. 23 sa slovo *krem* odobruje iba pre poéziu. V Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1940 sa uvádza bez obmedzujúcej poznámky. Od vydania z roku 1953 sa neuvádza.

[8] Pozri v knihe 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny, citovanej v poznámke 5.

neukazuje. So zreteľom na silnú expresívnosť by sme slovo *krepý* hodnotili ako spisovné.

kres — SSJ uvádza ako zastarané slovo s významom „súčiastka slúžiaca na zapaľovanie pušky starého typu". Z uvedeného výkladu opisom vidieť, že ide o pomenovanie starej reálie. Slovo *kres* podľa toho treba pokladať za spisovný historizmus.

Poznámka. Slovo *kres* sa od roku 1953 uvádza aj v Pravidlách slovenského pravopisu.

kresadlo — SSJ uvádza ako zastarané slovo s významom „nástroj, pomôcka na vykresanie iskier". Toto slovo treba posudzovať rovnako ako predchádzajúce.

kresanec — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „väčšia odpadová trieska pri kresaní dreva, kresanica". Slovo *kresanec* je utvorené ústrojne — tak ako napr. *rezanec*. Treba ho pokladať za spisovný zriedkavý variant slova *kresanica*.

kresár — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „tesár". Slovo *kresár* je utvorené ústrojne takým istým slovotvorným postupom ako slovo *tesár*. Myslíme, že je primerané hodnotiť ho ako spisovné zriedkavé slovo.

kreskať — SSJ druhý význam „pri tanci preberať nohami a udierať podpätkom o dlážku alebo štrngať ostrôžkami" uvádza ako nespisovný, ľudový. Myslíme, že ide o význam nepochybne spisovný.

Rovnako hodnotíme aj ten istý význam slovesa *kresať* (v SSJ tretí význam).

Poznámka. Predponové odvodeniny od slovies *kresať* a *kreskať* sa v SSJ uvádzajú ako spisovné: *zakresať* (tretí význam) sa uvádza ako expresívne, *pokreskávať* ako nepríznakovo spisovné a *zakreskať* ako expresívne.

krchniak[1] — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové pejoratívne slovo s významom „ľavák". Doklady v našom materiáli neukazujú na úzku nárečovú platnosť uvedeného slova. Pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné expresívum, ktorého výskyt je popri nepríznakovom *ľavák* zriedkavý.

Rovnako hodnotíme aj adjektívum *krchňavý* a slovo *kršiak*.[1] Aj to sa v SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové.

Poznámka. Slová *krchňavý* a *krchniak* uvádzajú bez obmedzujúcej poznámky všetky doterajšie vydania Pravidiel slovenského pravopisu.

kriak — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slovo. Podľa stavu

v slovenských nárečiach sa toto slovo územne viaže na východné Slovensko a na Liptov. V textoch zo spisovnej reči ho však používajú autori aj z iných oblastí. Dokladov na slovo *kriak* máme v našom materiáli vyše päťdesiat. Myslíme, že podobu *kriak* treba hodnotiť ako spisovný slovotvorný variant podoby *krík*.

Rovnako hodnotíme aj slovo *kriačina*.

Poznámka. Slovo *kriak* sa v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1931 uvádza ako chybné. Miesto neho sa odporúča podoba *krík*. Od vydania z roku 1940 sa podoba *kriak* uvádza bez akejkoľvek obmedzujúcej poznámky.

krídelník — SSJ uvádza ako nespisovné slovo zo športového slangu. Myslíme, že nejde o nespisovné slovo. Slovo *krídelník* je spisovné, slovotvorne je ústrojné. Utvorené je rovnako ako napr. slová *záložník, útočník, náhradník* z tej istej športovej oblasti.

krígeľ — SSJ uvádza ako hovorové zastarané slovo. Podľa našich dokladov má slovo *krígeľ* iba príznak hovorovosti, ale zastarané nie je.

O štylistike zložených tvarov

Kapitolky zo štylistiky (7.)

JOZEF MISTRÍK

Jedným z veľmi častých štylistických prostriedkov je brachylógia, to je skracovanie tvarov a konštrukcií vypúšťaním niektorých ich častí. Je to prostriedok najmä beletrizovaných a žurnalistických textov, zriedkavejšie sa uplatňuje v náučných prejavoch. V beletrii sa využíva na dynamizáciu a expresívnosť, v žurnalistike slúži na ekonomizáciu výrazu. V tomto článku necháme konštrukcie bokom a budeme sa venovať iba brachylógii tvarov.

Rozdiel medzi konštrukciou a tvarom je všeobecne známy a známy je i rozdiel medzi morfologickým a syntaktickým tvarom. No vysvetliť treba chápanie pojmov gramatický a slovnodruhový tvar, s ktorými budeme v článku pracovať. Gramatický (bez ohľadu na to, či je morfologický alebo syntaktický) je ten tvar, ktorý vstupuje do vety ako kompaktný celok s úlohou vetného člena. Také sú napríklad tvary: *kniha, s knihou, píšem, písal som, písal by som, bol by som písal, budem písať, je napísané, súc napísaný*. Základom gramatického tvaru je jedno plnovýznamové slovo, ostatné slová v ňom sú neplnovýznamové,

pomocné. Za slovnodruhový tvar pokladáme akúkoľvek podobu jednoduchého slova. Také sú napríklad tvary: *kniha, knihou, píšem, písal, som, budem, je, súc, by, píšuc.* Teda gramatický tvar *bol by som písal* sa skladá zo štyroch slovnodruhových tvarov. Slovnodruhové tvary, to sú vlastne kontextové slovné podoby, ktoré sú ohraničené prázdnym medzislovným priestorom. Za slovnodruhové tvary však treba pokladať aj reflexívne podoby slovies *(predstaviť si, smiať sa),* hoci aj ony sú formálne zložené, dvojslovné. Slovnodruhové tvary sú syntetické, zložené gramatické tvary sú analytické, skracovať možno teda iba tie druhé z nich.

Možnosť skracovať zložené gramatické tvary je daná tým, že niektoré ich komponenty sú nositeľmi iba gramatických kategórií a iné ich komponenty sú nositeľmi predovšetkým lexikálnych významov. Tak v tvare *by sme boli počúvali* je plnovýznamovou časťou slovnodruhový tvar *počúvali,* zatiaľ čo ostávajúce tri slovnodruhové tvary sú iba nositeľmi gramatických kategórií. Obdobne je to pri gramatickom tvare typu *s knihou.* Lenže v jednom i v druhom prípade je jedna zložka gramatického významu vyjadrená na plnovýznamovom slove, a tá je tým kontinuitným, v kontexte „asociatívnym" prvkom, pomocou ktorého je zviazaná jedna časť s druhou do kompaktného gramatického tvaru.

Ako je možné a pokiaľ je možné zložené tvary skracovaním využívať aj štylisticky? Uvedieme najskôr príklady, keď kontrakcia tvaru nie je ešte vecou štylistiky, ale vecou vecného významu výrazu. Spojenie *vlaky do Žiliny a do Košíc* na rozdiel od spojenia *vlaky do Žiliny a Košíc* má iný vecný význam a fluktuácia predložky *do* tu nie je irelevantná, nemôže sa využívať ako štylistický prostriedok. Obdobne to nejde napríklad v spojeniach typu *dochádzať domov na soboty a (na) nedele* alebo *lampa nad stolom a (nad) knihovničkou* alebo *ísť k bratovi a (k) sestre.* Je totiž rozdiel, či predložky patria celým spojeniam *Žilina a Košice, soboty a nedele, lampa a stôl, brat a sestra* alebo každému z nich osobitne — predložky samy sú ukazovateľmi hraníc vecného významu. Kde sa však iným spôsobom naznačí rozsah vecného významu slova, tam sa fluktuácia predložky môže uplatniť ako štylistický prostriedok. Napríklad v spojeniach ako: *s každým sa pohnevala — s otcom, s matkou, sestrou, bratom, starou matkou; pre každého tam bolo niečo — pre prvákov, druhákov, tretiakov i pre štvrtákov.* (Poznámka: Prípad neopakovania predložky *medzi,* keď ide o dvojčlenný výraz spojený touto predložkou, stojí na celkom inej rovine. Správne sú iba spojenia ako *medzi Spartou a Sláviou,* a nie *medzi Spartou a medzi Sláviou.)* Explikácia tvaru značí zdôraznenie, kontrakcia značí zhustenie alebo v umeleckom štýle zmenu rytmu v texte.

Výraznejšie to však vidieť pri kontrakcii zložených slovesných tva-

rov. Slovesá sú totiž v texte reprezentantmi deja a činnosti, a tak hromadenie plnovýznamových slovies vedľa seba tým spôsobom, že sa vynechávajú gramatické slová, značí nielen zmenu rytmu v texte, ale aj v opisovanom deji. Spojenie *žartovali sme a zabávali sme sa* sa môže bez zmeny vecného významu uviesť v podobe *žartovali a zabávali sme sa,* príp. aj v najviac uvoľnenej podobe *žartovali sme a zabávali sa.*

Explikácia signalizuje dôraz, pátos, vynechávanie pomocných slov značí zmenu v tempe. Uveďme príklady na iné spojenia: *bude rásť, (bude) kvitnúť, (bude) rozvoniavať; boli dohovorení, (boli) sprisahaní.* V spojeniach, v ktorých sa opakuje pomocné slovo, sa pociťuje, ako by sa váha výpovede prenášala na toto pomocné slovo a ako keby sa oslabovala sémantická sila plnovýznamového slovesa. Často ide o synonymné rady plnovýznamových slov: *budeš banovať, (budeš) ľutovať, (budeš) plakať.*

V dlhšom rade takýchto výrazov sa zvyčajne úplný tvar opakuje v poslednom člene: *budeš banovať, ľutovať, budeš plakať; s láskou, chuťou, s náladou.*

Brachylógia sa ako štylistický prostriedok uplatňuje niekedy aj v spojeniach s fázovými a modálnymi slovesami. V takých prípadoch je štylistický účinok skráteného spojenia ešte silnejší ako v prípadoch, keď sa vynechávajú gramatické slová. Príklady: *začína piť, (začína) lumpovať, (začína) hýriť; musíš prísť, (musíš) podpísať, (musíš) odovzdať.*

V slovnodruhovom reflexívnom tvare sa zvratné zámeno vynechávať nemôže. Správne sú spojenia typu *zemská kôra nútila moria rozstupovať sa a stretať sa* s opakovaným zvratným *sa.* Vynechanie by znamenalo niekedy zmenu vecného významu výpovede.

Prekážkou brachylógie sú niekedy spájacie výrazy alebo náročnejšia skladba kontextu. Napríklad v spojení *o raste tohto koreňa a o jeho zmenách* sa kvôli jasnosti musí predložka *o* opakovať. Predložka sa musí opakovať napríklad aj v takýchto spojeniach: *bez teba, ale i bezo mňa; s touto alebo s tamtou vecou.*

V rečníckych prejavoch môže sa brachylógia uskutočňovať niekedy aj v syntaktickej konštrukcii, napríklad tým, že sa vynechá spájací výraz. Býva to dosť často kvôli gradovaniu sily výpovede. Príklad: *Už sa zdalo, že odpadne, (že) prestane, (že) odíde.*

V článku nám zďaleka nešlo a ani nemohlo ísť o vyčerpanie všetkých možností, ktoré pri štylizovaní dávajú zložené gramatické tvary. Bolo možné iba naznačiť, že existujú prípady, keď sa tvar musí uviesť úplný, vo svojej náležitej gramatickej podobe, ale i také prípady, keď sa z tvaru môže zo štylistických dôvodov vypúšťať. Nemožno priamočiaro povedať, že by napríklad pomocné slová v zložených gramatických tvaroch mohli ľubovoľne fluktuovať. Zložený slovesný tvar sa

viac alebo menej opiera aj o gramatiku v kontexte. To umožňuje funkčne oslabené kategórie vypúšťať. Táto fakultatívna prítomnosť a sila gramatiky v kontexte umožňuje štylizovať pomocou gramatických prvkov. Takýmto spôsobom utvorený alebo vyvolaný štylistický príznak nie je veľmi nápadný rovnako, ako nie sú nápadné ani ostatné gramatické prvky, keď sú vo funkcii štylém.

Nárečové expresíva označujúce časti tela

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

Pri porovnávaní slovenčiny a češtiny sme zistili,[1] že v slovenskej spisovnej slovnej zásobe, ako je zachytená v SSJ, je menej expresív označujúcich časti tela ako v spisovnej češtine. Tým sme nechceli povedať, že slovenčina je chudobnejšia na expresíva z tohto tematického okruhu. V tomto príspevku chceme poukázať práve na to, aké množstvo expresív na označenie častí tela máme v slovenských nárečiach a aký bohatý zdroj obohatenia spisovného jazyka predstavujú v tomto ohľade nárečia. Materiál sme získali v teréne (vlastným výskumom i pomocou poslucháčov FF UK) i excerpovaním z publikovaných a rukopisných nárečových monografií a slovníkov. V prvej časti príspevku porovnávame nárečové expresíva navzájom i vo vzťahu k spisovnému jazyku, v druhej časti uvádzame expresívne výrazy podľa jednotlivých častí tela.

1. Najprv si všimneme počet a rozšírenie expresívnych výrazov. Je nápadné, že v nárečiach je oveľa viac expresív z tohto okruhu ako v spisovnom jazyku, resp. ako je zachytené v SSJ. Napr. podľa SSJ na označenie hlavy máme v spisovnej slovenčine okolo 15 výrazov, kým z nárečí ich máme zaznačených vyše 30. Pritom ešte všetky spisovné výrazy, resp. také, ktoré sú v SSJ, nemáme z nárečí doložené. Napr. na označenie hlavy nemáme v našom nárečovom materiáli doložené výrazy *griňa, grňa, rynta, lebka,* chýbajú nám doklady na expresíva *vantrub, fafák, frňúz, zubáč* a i. Je to dané jednak tým, že expresíva vznikli v spisovnom jazyku rozličným spôsobom (neprenikli doň iba z nárečí), jednak tým, že výber skúmaných lokalít bol predurčený viac možnosťou ako potrebou rovnomerného nárečového zastúpenia.

Len menšia časť expresív z nášho materiálu je rozšírená vo všet-

[1] Porov. v Kultúre slova, *6,* 1972, s. 76—80, 113—117.

kých troch hlavných nárečových skupinách i v spisovnom jazyku (SSJ), napr. *kotrba, ťekvica, gebuľa, okále, bachor, ňufák, gamby, raťafák.* Niektoré výrazy doložené zo SSJ máme zaznačené v dvoch nárečových skupinách. Napr. v strsl. a zsl. nárečiach sú výrazy *makovica,*[2] *drgiňa (drgaňa), paprča, paprčka, hnát, čungál, huba, papuľa, šňupák, čongále,* v zsl. a vsl. nárečiach zasa expresíva *diňa (dziňa* ap.), *bambúch (bambuch), frňák,* napokon v strsl. a vsl. nárečiach sme našli iba výraz *pupok (pupek).* Niektoré expresíva sú zaznačené len v jednej nárečovej skupine, napr. strl. *hrinta, čapta, bleskáňe, pľeštiake, ňucháč, kluváni, bambel,* alebo zsl. *čambla, čungľa (čunga), chráp (-a), tlama, chlebáreň, piski, lebeňa (lebiňa).* Podľa doterajšieho nášho nárečového materiálu môžeme usudzovať, že spisovnými sa stali, resp. do SSJ sa dostali (ako spisovné alebo s označením nárečové) najčastejšie slová rozšírené vo všetkých troch hlavných nárečových skupinách, potom slová vyskytujúce sa v dvoch nárečových skupinách, najmä v strsl. a zsl., zriedka zsl. a vsl., kým z oblastných[3] expresív (rozšírených iba v jednej hlavnej nárečovej skupine) to boli najčastejšie strsl. a potom zsl. slová.

V časti expresív odlišnej od spisovnej lexiky sa nachodia len slová oblastné (z jednej alebo z dvoch nárečových oblastí), resp. krajové, často však rozšírené ešte na menšom priestore, ba až individuálne, doložené len z jednej lokality.

Napr. medzioblastné slová strsl. — zsl. sú: *merica, páčidlá (páčillá), lopúchi, škraňa (žgraňa), čvanti,* zsl. — vsl.: *štvrtka (štvirtka), čerevo (črevo), oharek (ogurka),* strsl. — vsl.: *ripák (ripak).*

V jednej oblasti sú rozšírené expresíva *kvaki, bantloch* (strsl.), *grambla* (zsl.), *fifak* (vsl.) a i.

Ako krajové, resp. z menšieho územia sú doložené stredoslovenské slová *ďebna, pracháreň, veža, klapajzňa* (Turiec), *bukvica, bušula, rapanda* (Liptov), *gelbáke, gieble* (Kremnica); západoslovenské expresíva *gíčele, čapaňa* „hlava", *džabla* (Galanta), *piglajz, ščápi* (Hlohovec), *dúčela, čambrla, čangloša, trgana, gipsoša, gipsula, píščela* (Myjava), *habarka, paprki, čvane* (P. Bystrica), *šišina* (Šurany), *šiška* (P. Bystrica), *šragle* (Žilina), *haksňe* (Čadca); východoslovenské *kopoňa, lepisko, cepi, gabi, graba, grabaňa, hrabľa, baloga* (Spiš), *bozula* (Šariš).

Na rozdiel od spisovného jazyka (podľa stavu v SSJ) v nárečiach

[2] Nárečové výrazy zapisujeme foneticky a ich pôvod označujeme skratkami *zsl.* (západoslovenské), *strsl.* (stredoslovenské), *vsl.* (východoslovenské), ako i názvami starých žúp, resp. okresov.

[3] K termínom *oblastný, krajový* a pod. porov. článok PALKOVIČ, K.: K otázke lexikálnej diferenciácie slovenských nárečí. In: Jazykovedný časopis, *13,* 1962, s. 95—103.

je pri tomto okruhu pomenovaní bohatší inventár slovotvorných prípon. Napr. popri prípone mužského rodu *-á ľ (-a l): ňuchál', zubál'* je častá aj prípona *-á č (-a č): ňucháč, frkač, -á ň: pleskáňe, ucháňe, -á k (-a k): frňák, grifak, rifak,* zriedkavejšie *-o ň: bagoň, mogoň, -ú c h (-u c h): bambúch, terbuch* a i., pri feminínach zasa prípona *-u l a: gipsula, frgula, -a ň a: rafaňa, krchaňa, -i c a: špekulica, zrenica,* zriedkavejšie *-o š a: čambloša, gipsoša, -a č k a: klapačka.* Príponami *-á r e ň* (označuje miestnosť): *pracháreň, všiváreň, chlebáreň a -d l o* (označuje nástroj): *tienidlo, kukudlá,* ako i sufixmi *-a n d a: rapanda, -a j z ň a: klapajzňa* sa expresivita znásobuje.

V nárečiach sa častejšie využívajú prenesené názvy, a to rastlín a ich plodov: *melón, bukvica, trnki, bluni, lopúchi,* rozličného náradia najmä poľnohospodárskeho: *lefče, hrabľe, klanice, šragle, cepi,* ale aj kuchynského a iného: *habarka, piglajze, ohreblá, čakľe, stupi,* rôznych nádob: *kotel, fiľfas, kadlub,* alebo iných vecí: *blatňíki, kláti, trúba, ďebna.* Prenášajú sa aj názvy iných častí tela: *dúčela, píščela, črevo.* Takéto názvy sa preniesli na základe podobnosti časti tela s vecou označenou názvom, ktorý sa prenáša, alebo vznikli z pôvodných prirovnaní: *oči ako trnki — trnki, nohi ako stupi — stupi.* Tým, že sa prenáša názov veci, s ktorou má pomenovaná časť tela podobný nejaký znak, vznikajú u používateľov jazyka veľmi konkrétne predstavy, a to je zdrojom silnej expresivity.

Expresivita vzniká aj tým, že sa viac využívajú niektoré hlásky alebo skupiny hlások. Pomerne často sa vyskytuje napr. hláska *g: golozňa, gamba, gíčele, gabi, gelbáke, čvangla, glama* a i. Expresívne pôsobí aj hláska *dž,* ktorá niekedy prichodí spolu s hláskou *g: džabla, džungále, gondžále,* ako aj isté zoskupenie hlások: *žgraňa, ňozger, grambla, haksňa* a nezvyčajná zloženina *krampapula.*

Nezvyčajné hláskové spojenia sa vyskytujú najmä v slovách cudzieho pôvodu. Výrazy s takýmito hláskovými spojeniami, ku ktorým niekedy pristupuje aj špecifické zakončenie a celkove nejasný význam slova, tiež znásobujú expresivitu. Prevzaté názvy sú najmä nemeckého pôvodu, napr. *knochta, knoška, vantech, vampeľ, bampel, banteľ,* alebo sú z maďarčiny: *bedeš, bendov, temlov* a i. Aj niektoré prevzaté názvy sú prenesené a v pôvodnom význame označujú rozličné veci, napr. *piglajz(e)* „žehlička", *bantloch* „kravský žalúdok", *fiľfas* „druh koša".

Prevzaté slová podliehajú v nárečiach rozličným hláskovým a slovotvorným zmenám, a preto sa vyskytujú v rozličných variantoch. Diferenciácia v nárečiach má odraz aj v spisovnom jazyku. Porov. napr. množstvo variantov slova *čungla, čongála* a pod. (pozri ďalej pri expresívach na označenie hlavy) a v spisovnom jazyku dvojtvar *čongále, čungále.*

Niektoré expresíva, prípadne iba slovné základy v nich možno pokladať za prevzatia z češtiny. Medzi nimi sú, pravda, daktoré aj v češtine cudzieho pôvodu. Napr. *banďero, blbáki, čumák, klacki, mozgovica, poneváč, pracka.*

Medzi expresívami sú aj výrazy významovo nepriezračné, napr. *cas, čambor, putroh, smohtak* a i.

Mnoho nárečových expresív je svojím pôvodom nejasných. Niektoré z nich sú pozostatkom staršieho stavu v jazyku a možno k nim nájsť paralely v iných slovanských jazykoch. Napr. názov *golozňa* dáva V. Machek[4] do súvislosti s poľským *golizna,* výraz *gičale* H. Schuster s dolnolužickým slovom *gižla*[5] a k expresívnemu slovu *terbuch* možno uviesť slovinské *trebuh* „brucho".

2. V slovenských nárečiach sme našli tieto expresíva označujúce jednotlivé časti tela:

H l a v a je označená expresívami *kotrba (koterba), ťekvica (tekvica)* zsl., strsl., vsl. (Spiš), *gebuľa (gebula)* zsl., strsl., vsl. (Spiš, Šariš), *makovica* zsl. (Hlohovec, Šurany, Púchov), strsl. (Vráble, Martin), *diňa (dina, dziňa, giňa, gina),* zsl. (juhozáp. a trenč. nárečia), vsl. (Spiš), *gegiňa (kekiňa)* Topoľčany, Prievidza, *drgiňa (drgaňa, trgana)* juhozáp. Slov., (P. Bystrica, Vráble) *bugaňa* N. Zámky, Levice, *kijaňica (kiaňica)* Pov. Bystrica, Martin, *merica* Myjava, Lipt. Mikuláš, *štvrtka (štvirtka)* Žilina, Spiš, *hrinta, kečka* Myjava, Žilina. Iba v zsl. nárečiach sa vyskytujú výrazy *golozňa* Záhorie, *lebeňa (lebina)* juhozáp. Slov., *špekulica* Šurany, Myjava, *prašina, melón* Pov. Bystrica, Púchov, *palica* Myjava, *meca* Modra, *šišina* Šurany, *šiška* Pov. Bystrica, *trúba* N. Zámky. Na strednom Slovensku sú expresíva *bambus, ďebna, pracháreň, veža* Martin, *bukvica, bušula* Liptov, *kijaň (kijan)* Brezno, Rožňava. Na vých. Slovensku sú rozšírené expresíva *kopoňa, lepisko* Spiš a *bozuľa* Šariš. Okrem toho A. P. Záturecký[6] uvádza výraz *všiváreň* (s. 59) a M. Kálal[7] *mozgovica* (342).

R u k a má tieto expresívne názvy: *paprča* zsl., strsl. (Liptov), *paprčka* (často v pl. *paprčki, paprčke)* juhozáp. a stred. Slovensko, *packa* „detská ruka" Záhorie, Spiš. Na zsl. nárečia sú obmedzené slová *grambla* Galanta, Hlohovec, Bánovce, *haksňe* Čadca, *paprki, klacki, habarka* Pov. Bystrica, *pazúr(-i)* N. Zámky, *tlapi* Galanta, *gaubaňa, krcha-*

[4] MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Academia 1957, s. 117.

[5] SCHUSTER, H.: Die slawischen Körperteilbezeichnungen. Lipsko 1961 (rozmnožené ako rukopis), s. 277—278.

[6] ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 1. vyd. Bratislava, Slov. vyd. krásnej lit. 1965.

[7] KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. 1. vyd. Banská Bystrica 1924.

ňa, krchňa, rafaňa „ľavá ruka" Záhorie, *hnáti* Topoľčany. V strsl. nárečiach sú expresíva *dlaba, giebľe, kiptáke, gelbáke* Kremnica, *kipta, klapajzňa* Liptov, *rapanda* Turiec. Z oblasti vsl. nárečí máme výrazy *cepi, gabi, gičaľa* (niekde „noha"), *graba (grabi), grabaňa, hrabľa, ťapka, baloga* „ľavá ruka" Spiš. U Kalála sme ešte našli slovo *kvanta* (288), *pačmák* (445), *pätka* (457), *pracka* (519) a u J. Garaja[8] *páčka* (110) a *krš, krša* „ľavá ruka" (64).

N o h a je v nárečiach expresívne pomenovaná slovami *hnát (hnáti), hnáta* juhozáp. Slov., Považie, Topoľčany, Kremnica, Lučenec, *laba (labi)* dol. Nitra, Spiš, *čongále (čungáľe, čungále,* sg. *čangála, džungále, džungáliská, gondžále)* zsl., strsl. (Turiec), *čungla (čungľe, čongle), čvangľa (čvangľe), čvangliská* stred. Považie, dol. Nitra, *čvaňe* Púchov, *čvanti* Nitra, Vráble, Levice, *čunga, čvange* Ban. Bystrica. Na jednu oblasť sú obmedzené tieto expresíva: zsl. *čambla, čambrla, čangloša* juhozáp. a dolnonitr. nárečia, *dlapa (dlápa)* Šurany, Skalica, *dúčela, gipsoša, gipsula, chrontula, piščela, ščápi* Myjava, *džabla, gíčele* (pl.), *chronta* Galanta, *habarki, haksľe, lefče* (pl.), *klacki* Pov. Bystrica, *haksňa (haksna)* Skalica, Myjava, *mažár, hňap* Skalica, *piglajze* Hlohovec, *šragle* Žilina, *klabrňa (chromá), šmadrňa (krivá)* Malacky, strsl. *bazi, beháki, ohreblá* Turiec, *bicahe, čakľe* Levice, *kvaki (-e)* Turiec, Gemer, *kláti, stupe* Gemer, *kvanti* Kremnica, *raťica, čapta* Brezno, vsl. *gičale* (pl.), Záturecký okrem toho uvádza *klanice* (59), *knochy* (59), *knochty* (59), u Garaja sú výrazy *tlapka* (188), *krivuľa* „krivá noha" (64) a Kálal má slová *cas* (52), *knochta, knoška* (247).

B r u c h o je pomenované expresívnymi výrazmi *bachor (báchor)* zsl., strsl. i vsl. (Spiš), *bambúch (bambuch)* Záhorie, Spiš, *črevo (čerevo)* Myjava, Spiš, *pupok (pupek)* Vráble, Spiš. Okrem toho máme tieto výrazy zsl.: *bedeš* N. Zámky, *banďero* okolie Bratislavy, *čambor* Hlohovec, *kotel* Púchov, *kotero* Bánovce, *mogoň* Topoľčany (u Garaja je *mogon,* 12), *temlov* Topoľčany, strsl.: *bagoň* Zvolen (Záturecký má *bagon* i *bahon,* 59), *zvariak, bremia, bempeľ* Brezno, *bampel, vísipok* Liptov, *banťeľ, fiľfas* Turiec, *bantloch (bantľoch)* Levice, Gemer; vsl. *bempel* Dobšiná, *bendov* Trebišov, *kadlup* Spiš. U Zátureckého sú ešte expresíva *poneváč, vantech* (59) a u Kálala slová *kotmeľ* (263), *terbuch* (712), *trebucha* (721) a *putroh* (559).

N o s sa expresívne označuje výrazmi *raťafák (ratafák, raťafak)* zsl., strsl. (Turiec), vsl. (Spiš), *frňák (frnák, frňak)* zsl., vsl. (Spiš), *ripák (ripak)* strsl. (Liptov, B. Štiavnica), vsl. (Spiš), *šňupák (šňupak)* zsl. (Záhorie), strsl. (Liptov, Levice), vsl., *ňufák (nufák, nufak)* zsl. (Myjava, Topoľčany, Púchov), strsl. (Vráble, B. Bystrica), vsl. (Spiš), *ňu-*

[8] GARAJ, J. K.: Príručný slovník diferenciálny a synonymický. 1. vyd. Turč. Sv. Martin 1937.

cháč Topoľčany, Zvolen, *oharek* Myjava, *ogurka* Spiš. V zsl. nárečiach sa okrem toho používajú expresíva *čufák* Púchov, *čumák, rilo* Pov. Bystrica, *frgula* Myjava, *ňuchál* Topoľčany, *nošček* Trenčín, *rifák* N. Zámky, *zhašák* Skalica, v strsl. nárečiach výrazy *ňozger* Rožňava, *šnop* Kremnica, *ťieňidlo* Turiec, a vo vsl. nárečiach slová *fifak* Spiš, Šariš, *frkač, grifak, smohtak* Spiš.

Ú s t a majú takéto expresívne názvy: *papula (papuľa)* zsl., strsl., *huba* zsl., strsl. (Levice), *žgraňa (škraňa)* zsl. (Púchov, Topoľčany), strsl. (Levice), *glama (gľama)* Šurany, Levice. Jednotlivé zsl. výrazy sú *drška* Šurany, P. Bystrica, *fajsel* Šurany, *gambi* Čadca, *chlebáreň (chlebárna, chlebovňa)* Myjava, Malacky, Galanta, Topoľčany, Šurany, P. Bystrica, *chráp* Skalica, *chrapač* Myjava, *klapačka* P. Bystrica (aj vsl.), *krampapula* Šurany, *tlama* Skalica, P. Bystrica, strsl. sú *gáfle, pisk* Brezno (aj vsl.), vsl. *gebuľa* Spiš a u Kálala je výraz *žvama* (907).

P e r y sú označené medzioblastným výrazom *gambi* zsl., strsl., vsl., a oblastnými západoslovenskými výrazmi *piski* juhozáp. a trenč. nárečia, *gundže,* Hlohovec, *perni* Piešťany, *pisčiska, piskále* Skalica.

Na označenie z u b o v máme prevažne západoslovenské expresíva: *kopále* Záhorie, dol. Nitra, stred. Považie, *zubáki, zubále, zubiská* Topoľčany, *chňepi, ųopati* Skalica, strsl. *klovàni* Turiec.

O č i majú medzioblastné označenie *okále (okáľe)* zsl., strsl., vsl. (Spiš), *pľeskáňe (bľeskáňe)* zsl. (P. Bystrica), strsl. (Lučenec), *páčidlá (pačillá)* zsl. (Myjava), strsl. (Turiec), oblastné zsl. *blbáki* Ponitrie, *bulvi (buľvi)* Myjava, P. Bystrica, *očiská* Trenčín, Topoľčany, *kukadlá (kukallá), trnki* Myjava, *pleskáče, bluni* Skalica, *valná, vekále, zraki, zrekáľe, zreňice* P. Bystrica, a strsl. *okáňe* Lučenec, *pľešťiake* Levice.

U š i sú pomenované medzioblastnými expresívami *uchále* zsl., strsl. (Vráble), *lopúchi* zsl. (P. Bystrica), strsl. (Turiec), oblastnými zsl. *ušiská* Záhorie, Ponitrie, Považie, *blatňíki, chlopňe* B. Bystrica, a strsl. *ucháňe* Lučenec.

Vlasy a ich zoskupenia sme podrobne neskúmali. Máme iba niektoré expresíva, a to medzioblastné *škuľini* zsl. (Hlohovec, Topoľčany), strsl. (Rožňava), *pačesi* zsl. (Myjava), strsl. (Turiec), oblastné všeobecne zsl. *škuti, hriva,* individuálne *chvísti* Galanta, *škumátle* Šurany, *brčki (kučeravé), dróti (tvrdé), seno, slama, šuscié (rozmrvené, neupravené)* Myjava, z Kálala máme doklady *kudla* „chumáč vlasov" (282), *kudra* „kučera" (282) a z Garaja *kostrnky* („rozstrapatené vlasy", 62).

Uvedené nárečové expresíva sú iba časťou lexikálneho bohatstva slovenských nárečí zo skúmaného tematického okruhu. Chceli sme tu poukázať nielen na bohatstvo a pestrosť nárečových expresív, ale aj na možnosť, ba i potrebu dialektologického výskumu aj v tejto doteraz

málo povšimnutej oblasti. Získaný materiál môže byť vhodným zdrojom na obohatenie spisovného jazyka (nie priamo, ale prostredníctvom spisovateľov, ktorí z tohto materiálu budú čerpať), ak majú, pravda, príslušné slová formálne znaky spisovnosti, ako i prostriedkom na porovnávanie slovnej zásoby príbuzných i nepríbuzných jazykov a pri určovaní etymológie niektorých slov.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby

JÁN DORULA

O slovách četerňa a kuruc

Četerňa, čatorňa. Vo všetkých slovenských nárečiach je vo význame „odkvapový žľab (odkvapová rúra)" známe slovo nemeckého pôvodu *rina (rina), ríňa (riňa), riň, rinva* (Veľký Šariš: *Rinvi dakedi ňebuľi).* Ale v nárečiach Gemera, Novohradu i Hontu je známe aj slovo *čatorňa,* ktoré sa tam používa len v takomto úzko špecializovanom (vlastne terminologickom) význame („odkvapová rúra alebo odkvapový žľab z plechu"). Ako označenie v istom čase novej reálie prevzalo sa toto slovo v uvedenej podobe na spomínanom území z maďarčiny. Slovo *csatorna* znamená dnes v maďarčine „kanál, priekopa; žľab" a je tam základom mnohých ďalších odvodenín a zložení.[1] Podľa maďarských etymológov sa toto slovo dostalo do maďarčiny zo srbochorvátčiny (srbochorvátske *četrnja, čatrnja* i niektoré ďalšie nárečové varianty), kde má svoj pôvod v latinskom slove *cisterna.*[2]

V slovenčine však poznáme aj slovo *četerňa* a *četereň,* a to z Gemera, Spiša a Šariša, teda aj z oblastí, ktoré nie sú v priamom dotyku s maďarským jazykovým územím. Toto slovo sa tam používa v inom význame ako už spomínané slovo *čatorňa* v nárečiach Gemera, Novohradu a Hontu, kde je novším prevzatím z maďarčiny.

[1] Pozri napríklad: NAGY, E. — KLÁR, J.: Magyar-német műszaki szótár. 2. vyd. Budapest, Terra 1971, s. 128—130.

[2] Pozri A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1. Red. L. Benkő. 1. vyd. Budapest, Akadémiai kiadó 1967 (ďalej budeme uvádzať len skratku MTESz), s. 486; KNIEZSA, I.: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1. 1. vyd. Budapest, Akadémiai kiadó 1955, s. 122—123; SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1. A-J. 1. vyd. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, s. 318—319.

Zo šarišských nárečí sa však slovo *četerňa* postupne celkom stratilo, v Gemeri slovo *četerňa, četrňa* (z 18. storočia je doložená aj podoba *četorňa)* tiež zaniklo a je tam známe len novšie prevzatie *čatorňa (šatorňa)* v spomínanom úzko špecializovanom význame (J. Szabó zaznamenáva z Gemera aj podobu *četrn*[3]). Len v nárečiach východného a severovýchodného Spiša (okolie Spišského Podhradia, Klčov a i.) je toto slovo ešte podnes, resp. bolo ešte donedávna známe v podobe *četereň*.[4]

Na Spiši sa slovom *četereň* označuje (resp. ešte donedávna označovala) obecná studňa. Obyčajne možno pri nej napájať aj dobytok — býval pri nej veľký drevený žľab. Vrchná časť je zhotovená z dreva (ohradenie drevenými latami so strieškou); nádoba (vedro) na vodu sa spúšťa na reťazi, ktorá sa navíja na silný, obyčajne dubový hriadeľ s kľukou. *Četereň* však môže byť aj vahadlová studňa. Tieto reálie *(četerne)* sa však už aj na Spiši dnes postupne celkom strácajú. S nimi zaniká aj slovo.

Voda sa však mohla do *četerne* privádzať, najmä v mestách a mestečkách, potrubím, rúrami. Potom to vlastne ani nebola studňa v pravom zmysle slova, ale nádrž (cisterna), do ktorej sa voda privádzala a z ktorej aj voľne odtekala. A naozaj, v knihe výdavkov mesta Štítnika z rokov 1635—1741, kde sa v záznamoch z rokov 1636—1735 často spomína slovo *četerňa* (zriedkavejšie aj *četrňa* a v roku 1735 aj *četorňa),* sa takáto *četerňa* nazýva v zápise z roku 1669 aj *cisternou: Itt: banykom co robyly okolo ruor a cysterny — f. 8 d. 6.* O budovaní takejto *četerne* v Štítniku máme v spomínanej knihe výdavkov aj takýto zápis: *Anno 1735. die 24 julii. Za richtarstwy pana Grabecz Petra zbudowala se četorna pri meskem dome, na kteru čzetornu nakladek hore se klade timto spusobem: Za wrtany rurach od každeho kusa per d. 6 dalo se remeselnikowy a ktomu tež napog; od sameg četerny dalo se za robotu fl: ung. 10.* S výstavbou *četerne,* s jej opravami a údržbou mali v Štítniku dosť roboty, ako o tom svedčia mnohé záznamy v spomínanej knihe výdavkov. Niektoré z nich: *Item czuo na/ czeternyu železo se dawalo, za — f. 1 d. (4); Item od/čzeterny dalo se gelčzom*[5] *za/robotu — f. 20; Item na/klincze se dalo na czeternyu*

[3] SZABÓ, J.: Maďarské elementy v slovenských nárečiach v Gemeri. Linguistica Slovaca, 1/2, 1939/1940, s. 185. Tento autor zaznačuje aj podobu *šatorňa* (s. 186).

[4] Stav na Spiši zistil pri svojich nárečových výskumoch prof. J. Štolc a informácie mi poskytol aj dr. F. Kočiš, pracovník Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, rodák zo Spiša. Obidvom som zaviazaný vďakou.

[5] *Jelč, jalč* = tesár. Pozri bližšie DORUĽA, J.: Z histórie mien povolaní. Slovenská reč, *33,* 1968, s. 80—81.

— *f. - d. 7* (všetko zápisy za rok 1636); *Item mlynarom od poprawowanya čzeterne dalo se — f. 4 d. 50* (1641): *Ittem mlynarom od czeterny poprawowanya dalo se f. 6 d. 48* (1647); *Ite(m) na aldomass kdi četrnu dorobily mlinari se dal d. 32; Ite(m) strawilo se na rury k/četerne na slupi a na gine yakožto wsseho No. f. 27. d. 27; Ite(m) čuo blato wen z/četrny wymetali dalo se f. 2 d. 24* (všetko zápisy za rok 1654). *Ite(m) od deskach priwezenya na četrnu — f. 2 d. 50* (1655). Z týchto záznamov možno vidieť rozsah a druhy prác vynaložených na výstavbu četerne, ďalej druhy materiálu potrebného na jej stavbu, opravy a údržbu; tu máme tiež jeden zo záznamov o tom, že sa voda do četerne privádzala rúrami.

Nesmú nás prekvapiť časté záznamy o tom, že na výstavbe a opravách četerne pracovali mlynári. Mlynári totiž vykonávali pravidelne mnohé a rozličné príležitostné práce v mestách, ako o tom svedčia rozličné zápisy zo 16.—18. storočia z celého Slovenska. Súviselo to zrejme s vtedajšou prevažne sezónnou povahou ich mlynárskeho zamestnania, takže často nemali čo mlieť. A tak ich teda mesto využívalo na rozličné iné práce.

V účte bardejovského kováča Schiffmana, ktorý predkladá mestu za práce v roku 1692, je aj takáto položka: *Item na nyznu č e t e r n u anker se nakladal y pozwaral — d. 84.* Četerní bolo teda vtedy v Bardejove viac. Jedna z nich (murovaná) stála (a fungovala) pred mestskou radnicou (teraz Šarišské múzeum) ešte pred niečo vyše dvadsiatimi rokmi. Volali ju *četerňa.*

Túto bardejovskú četerňu spomína aj F. Buffa v práci *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 140). Len ju nazývali aj Dlholúčania *četerňou* (Dlhá Lúka je od Bardejova vzdialená len 5 km). Poznali teda samu vec i jej pomenovanie len z mestskej bardejovskej reči.

Četerňa bola aj v Prešove. Spomína sa aj v dvoch veršovačkách zložených v Prešove v šarištine v rokoch 1860 a 1861: *Odchauju Nyemci ten szmutek za nyimá / Neptun na c s e t e r ň i Flor na pincsu trimá.* Zo skladby z r. 1861: *V/sariskej stolici mesto prešow leži // od pisneho Zamku, voda k/ňemu beži // Uher Slovak Ňemec tu sčeslivi žije // Vodu zes Borkuta i s/c e t e r n i pije.*[6] Aj tu sa teda voda do mestskej četerne privádza, ako sa to naznačuje vo veršovačke z roku 1861. V prvej skladbe spomínaný Neptun je možno ten istý, ktorý je aj dnes

[6] Uvedené úryvky skladieb sú prevzaté z príspevku SIPOS, I.: Vier slowakische politische Gelegenheitsgedichte vom Ende des Jahres 1860 und Beginn des Jahres 1861. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, *11,* 1965, s. 128 a 132.

súčasťou fontány v parčíku v centre starého mesta Prešova. V tých miestach bola aj četerňa. I. Sipos, ktorý uverejnil spomínané skladby, interpretuje chybne slovo *četerňa* v skladbe z roku 1861, keď ho vysvetľuje nemeckým slovom *Kanal:* „In der Stadt Eperiesch(!)[7] ... leben Ungarn, Slowaken und Deutsche glücklich, und trinken das Wasser von Borkút oder aus dem Kanal."[8] Omyl vznikol tým, že I. Sipos interpretuje spomínané slovo *četerňa* podľa dnešného významu maďarského slova *csatorna.*

Aj maďarské slovo *csatorna* je v najstarších dokladoch známe vo význame „cisterna; podzemná nádrž dažďovej vody" (1374: *puteus vulgo chaturna dictus*[9]). Ale už v roku 1430 má význam „kanál; rúra" a v roku 1560 „odkvapový žľab" a „vedenie" (nem. Leitung).[10] Je teda jasné, že aj slovenské slovo *četerňa* „studňa — cisterna, do ktorej sa privádzala voda potrubím", „obecná, verejná studňa" (spiš. *četereň*), úzko súvisí s maďarským slovom *csatorna,* a dá sa predpokladať, že sa do slovenčiny dostalo z maďarčiny. Ťažko by sa dalo v tomto prípade myslieť na možnosť prevzatia (ešte z čias pred príchodom Maďarov) z latinčiny (prípadne južnoslovanským prostredníctvom) takou cestou, akou sa k nám dostávali viaceré iné slová z talianskej alebo južnoslovanskej oblasti,[11] hoci takto by sa dala ľahšie vysvetliť slovenská podoba *četerňa.* Na druhej strane zas podoba s *-t-* vo východnej slovenčine by ukazovala na prevzatie až po 12. storočí, keď už zmena *ť>c* tam bola dokončená, lebo nemožno predpokladať, že by si slovo prevzaté do slovenčiny niekedy v 9. storočí zachovávalo v jednej slabike tvrdú spoluhlásku pred prednou samohláskou, keď sa ináč v slovenčine hláskovo aj slovotvorne prispôsobilo. Podľa histórie významovej stavby tohto slova v maďarčine a slovenčine možno usúdiť, že tu ide o staré prevzatie z maďarčiny, azda zo 14. storočia.

Kuruc, kruc, križiar. Popri slove *kuruc* (= bojovník v povstaleckom vojsku Thökölyho a Rákócziho), ktoré je v tejto podobe prevzaté z maďarčiny, poznáme v slovenčine v tom istom význame aj slová *kruc* a *križiar.* Slovo *kruc* sa viackrát zaznamenáva v roku 1674 v spomína-

[7] V nemeckom texte používa teda I. Sipos maďarský názov mesta Prešova. Na mieste, ktoré tu interpretuje, je v originálnej skladbe, ako vidíme, spojenie *mesto prešow.*

[8] Citovaný príspevok, s. 133.

[9] MTESz, s. 486.

[10] MTESz, s. 486.

[11] Pozri o tom STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. 1. Úvod a hláskoslovie. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 208—210.

nej knihe výdavkov zo Štítnika (vždy v množnom čísle: *kruczj, na kruczo)*[12] a zaznamenáva sa i na západnom Slovensku, v texte napísanom v Dubnici v roku 1683. Je to správa Adama Banoczyho jeho pánovi, grófovi Illésházymu, o tom, aké škody narobilo vojsko v panskom kaštieli a majeri. Vyberáme z nej túto časť: *we/sstwrtek rano hnedki mne a Dubniczayho pogali a museli sme s/nimi chodit wssade ze triczat k r u c z ů w gest w/kasstili, aby sme oznamili uz sme newedeli czo robit y ten kamen welki w/kaplne museli sme dat hore dwihat ze su tam.*[13] Aj slovo *križiar* sa zaznamenáva v spomínanej štítnickej knihe výdavkov vždy v množnom čísle (výskyt množného čísla pri týchto slovách je pochopiteľný, išlo takmer vždy o s k u p i n y bojovníkov povstaleckého vojska), a to v rokoch 1679 *(do križiarow;* na tej istej strane sa hovorí aj o *kurucoch),* 1680 *(križiarom)* a 1687 *(do/kriziarog).*

Slovenské slovo *kruc* vzniklo z latinského slova *crucius* (pôvodne „križiacky vojak"). Treba však vychádzať z množného čísla *crucii,* z ktorého vznikla podoba *kruci* (*-i* zapadlo do systému slovenského skloňovania ako koncovka 1. pádu množného čísla), a k tej potom už so všetkou samozrejmosťou patrila podoba jednotného čísla *kruc.*

Z množného čísla *crucii,* písaného vtedy aj v latinských textoch ako *crucij* (t. j. zakončenie *ij* sa písalo na nerozoznanie rovnako ako *y,* nad ktorým sa písavali dve bodky — teda *ÿ*) vznikla podoba *kruci* obdobne ako z ľudovej reči známe vyjadrenia dátumov s latinskými názvami mesiacov: *prvého júni, štvrtého júli.* Takýto spôsob písania dátumov je dobre známy zo starších písomností. Napr.: *Od dne 13 M a r c i do dne 17 Aprilis, utrowilo sele (!) Mestečko okolo 311. fl.* (Ilava 1673; z archívu rodiny Nádasdy).

Ide tu teda vlastne o adaptáciu latinského slova. Slovom *križiar* sa toto latinské slovo do slovenčiny preložilo, kalkovalo. Čiže súvislosť slovenských slov *kruc* a *križiar* s latinským slovom *crux — crucius* je jasná a jednoznačná. Skutočnosť, že sa týmto slovom označovali povstalci, sa dáva do súvislosti s ľudovým povstaním z roku 1514, známym ako Dóžovo povstanie; išlo vtedy pôvodne o organizovanie križiackej výpravy proti Turkom, a teda Dóžovi povstalci boli vlastne

[12] Doklady sú odcitované v štúdii DORULA, J.: Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník 4. Red. Ľ. Novák. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo (v tlači). Tam sa uvádzajú v presnom prepise aj doklady na slovo *križiar.*

[13] Originál tejto písomnosti je uložený v Štátnom archíve v Nitre, IT korešpondencia, č. inv. 831.

križiaci (nem. *Kreuzfahrer*), a tak sa i nazývali.[14] Preto sa tak nazývali i neskorší z ľudových más sa regrutujúci účastníci feudálnych protihabsburských povstaní (organizátori povstaní vystupovali aj s heslami boja za náboženskú slobodu).

Je zjavné, že slovenské slová *kruc* a *križiar* vznikli v slovenčine samostatne (spomínané protihabsburské povstania Slovensko naplno zasahovali), celkom nezávisle od maďarského slova *kuruc*. Z maďarskej podoby *kuruc* sa nedá vysvetliť vznik slovenskej podoby *kruc*, najmä keď vieme aj to, že sa slovo *kuruc* preberalo do slovenčiny v tejto nezmenenej podobe (na jeho hláskovú adaptáciu nebolo v slovenčine dôvodov) už onedlho po prvých záznamoch o slove *kruc*.

Prvé doklady na slovo *kruc (kruci)* máme teda z roku 1674 zo Štítnika. Prvé záznamy so slovom *kuruc* sa v spomínanej štítnickej knihe výdavkov začínajú už v roku 1675: *kurucy* (4-krát), *na kurucow*. R. 1676: *kuruci, kurucy* (2-krát), *na kurucow*, 1678: *kurucow, kurucom* (9-krát), *na kurucow, na kurucou, za robotou kurcku (!); Opet na Kočiš Mihala kuruca p. prawo skeltowalo --- f. 22 d. 6; Item na tohože kuruca kdy Spiskeho čloweka stali skelt. --- f. 7 d. 32; Na S(wateh)o Ondrege na Salvaqvardiu kuruckau --- fl. 4 d. 50;* 1679: *kurucom (2-krát), na kurucow; na kurucow Benkowjch dalo se --- f. 3; za krpce kurucom --- f. 3 d. 19; na krpce kuruczom dalo se --- d. 54; za krpce kurucke, na kuruckau potrebu, za kuruckau robotu;* 1680: *zastawnjkowy kuruckemu dal p. Richtar --- f. 2* i ďalšie záznamy z roku 1680 a z nasledujúcich rokov. (Doklady sú prepísané z fotokópií v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra v Bratislave.)

Ukazuje sa teda, že slovo *kruc*, ktoré sa v slovenčine utvorilo vyššie spomínaným spôsobom, bolo základom neskoršie doloženého maďarského slova *kuruc* (maďarská podoba *kuruc* mohla vzniknúť zo slovenskej podoby *kruc* celkom pravidelne, podľa známych zákonitostí platných v maďarčine). Čoskoro však prevzaté maďarské slovo *kuruc* postupne vytlačilo v slovenčine pôvodnejšie slovo *kruc*.

V maďarskej jazykovednej literatúre a slovníkoch sa uvádza najstarší záznam na slovo *kuruc z roku 1679*.[15] Najnovšie uvádza J. Blaskovics podoby *krus, kurs, kuros, kurus* z roku 1671 a podobu *kurocz* z rokov 1676 a 1679

---

[14] Pozri o tom najnovšie BLASKOVICS, J.: Türkische Quellen, das Wort *kuruc* betreffend. In: Studia Turcica. Red. L. Ligeti. Budapest, Akadémiai kiadó 1971, s. 75.

[15] Pozri SULÁN, B.: Sur quelques éléments hongrois du vocabulaire tchèque. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, *3*, 1957, s. 287 i MTESz, 2. zv., Budapest 1970, s. 681. Pôvod slova *kuruc* sa tam pokladá za nejasný.

z tureckých historických dokumentov vydaných tureckými pašami v Jágri.[16] Ani tam však niet takého dokladu, ktorý by poukazoval na to, že podoba *kuruc* je staršia ako *kruc*. Pravda, maďarské slovo *kuruc* by sa dalo tiež vykladať bezprostredne z latinčiny, ale výklad z latinského slova *crux* by robil isté ťažkosti, a ani výklad z tvaru množného čísla *crucii* (> slovenské *kruci*) nie je pre maďarčinu možný tak ako pre slovenčinu, kde je *-i* koncovkou 1. pádu množného čísla.

A prirodzene ani vznik slova *križiar* nemôže súvisieť s maďarským slovom *kuruc*, lebo toto slovo nie je vo svojej jazykovej forme významovo priezračné — nielen pre Slováka, ale ani pre Maďara (*kríž* = maď. *kereszt*). Naproti tomu motivácia vzniku slovenského slova *križiar* (lat. *crucius, cruciatus*) je zreteľná a priezračná. Ináč povedané: Je očividné, že slovo *križiar* súvisí v slovenčine so slovom *kríž*, ale z podoby slova *kuruc* v maďarčine nie je očividná súvislosť so slovom *kereszt* (= kríž).

Slová prť (pirť) a slač v slovenských chotárnych názvoch

MILAN MAJTÁN

Úzke a strmé chodníčky vyšliapané dobytkom alebo zverinou sa v slovenčine nazývajú *prte (pirte)* alebo *slače*. V Etymologickom slovníku jazyka českého od V. Machka sa slovo *prť*, ktoré sa valaskou kolonizáciou dostalo aj na východnú Moravu, vykladá podrobnejšie. Píše sa tam, že prte sú úzke chodníčky, vyšliapané pasúcimi sa ovcami na stráňach, utvárajúce akési terásky, obchádzajúce kríky, balvany alebo iné neprístupné miesta a pokrývajúce úbočia ako dajaká sieť.

Prť (pirť)

Na výskyt chotárnych názvov utvorených zo slova *prť (pirť)* máme zo Slovenska viac ako 60 dokladov. Podoba *prť*, ktorú Slovník slovenského jazyka pokladá za spisovnú, je doložená z Oravy a z Liptova v chotárnych názvoch *Prte, Na prti, Pod prťou, Pod prťami, Strmá prť, Mäkké prte, Prtiská* (= miesta zbrázdené prťami). Podoby s *i*, t. j. *pirť, pirc, pirta, pirca* sa v chotárnych názvoch vyskytujú prakticky

[16] BLASKOVICS, J., citovaný príspevok, s. 74.

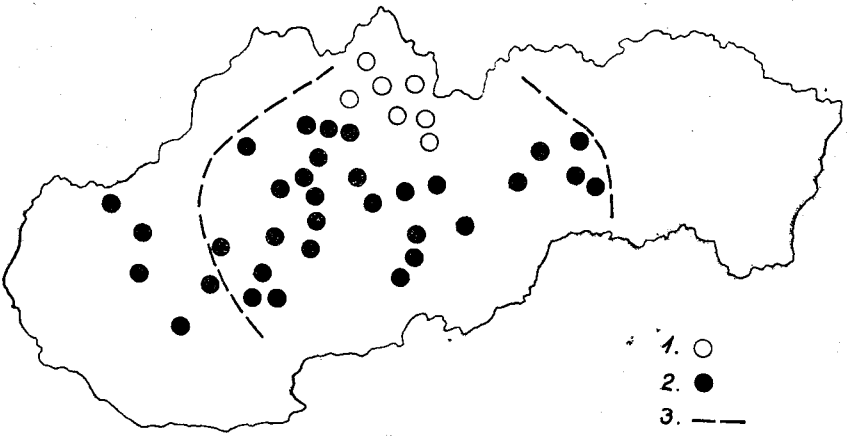

Slovo *prť (pirť)* v slovenských chotárnych názvoch. 1. *prť*, 2. *pirť (pirc, pirta, pirca)*, 3. rozšírenie apelatíva *prť (pirť)* v slovenských nárečiach (podľa A. Habovštiaka).

na celom strednom a západnom Slovensku a na Spiši v názvoch ako *Pirť, Pirta, Pirca, Pirte, Pirce, Pirty, Na pirti, Nad pirťou, Pod pirťou, Strmá pirť, Pirtie, Pirtiská, Podpirtie.*

Ľudová etymológia spája dakedy názvy utvorené zo slova *pirť* so slovom *pýr.*

Výskyt chotárnych názvov so slovom *prť (pirť* a pod.) sa v podstate kryje s rozšírením apelatíva *prť (pirť)* v slovenských nárečiach, presahuje ďalej na západ iba názvami *Pirte* doloženými z obcí Lukáčovce (okr. Nitra), Trávnica (okr. Nové Zámky), Myjava (okr. Senica) a *Na pirti* z obcí Žikava (okr. Nitra) a Lúka (okr. Trenčín).

Slač

Slovo *slač* v takomto význame nie je doteraz z apelatívnej slovnej zásoby slovenských nárečí známe. Doložené ho máme v chotárnych názvoch *Slače* z obcí Bošáca (okr. Trenčín), Ľutov, Veľký Klíž (okr. Topoľčany), *Pod slačou (Pod slačú)* z obce Adamovské Kochanovce (okr. Trenčín) a *Pod slačami* z obce Trenčianska Turná (okr. Trenčín).

Význam slova *slač* naznačujú ľudové výklady týchto chotárnych názvov: „pole obkolesené lesom — v minulosti tam bolo toľko zveri, že tam bola samá slač" (Ľutov) a „divá zver tu mala slače, t. j. chodníky" (Adamovské Kochanovce). Vyplýva z nich, že slovo *slač* má rovnaký význam ako *prť*, že sú to tautonymá.

Slovo *slač* významovo i geneticky súvisí so starými slovenskými slovami (doloženými v Bernolákovom Slowári) *slačiť* (= stopovať), ktoré uvádza so synonymami *noriť, šlakowať* (s českým ekvivalentom *slíditi*), ďalej *slačeňí, slačni pes, slačňík*. Možno predpokladať aj základnú podobu *slak* (= stopa), ktorá však geneticky nesúvisí s významovo blízkym *šľak* (z nem. *Schlag*). Slovo *slač* môžeme takto vyložiť ako „chodník utvorený stopami zvierat", čiže „chodník vyšliapaný zverinou, prť". A keby sa vzali do úvahy aj ďalšie príbuzné slovenské slová, ako sú *slak* „žliabok", *slačiť* „zaprávať do žliabku, napr. pri spájaní dreva", *slače* (<svlače), „zvlače, vlačuhy", ba ja *slák, sláčik* (čes. *smyčec*), bolo by možné výklad formulovať aj ako „chodník, utvorený stopami po vyrúbaných stromoch, príp. aj konároch sťahovaných do doliny".

LITERATÚRA:

BERNOLÁK, A.: Slowár slowenskí česko-laťinsko-ňemecko-uherskí, IV. Budae 1825—1827, s. 2994.

HABOVŠTIAK, A.: Pôvod a rozšírenie slova prť v slovenčine. Slovenská reč, *37*, 1972 (v tlači).

KÁLAL, K. — KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1923, s. 614 *(slak)*, 663 *(svlače)*.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 487 *(prť)*, 597 *(svlačec)*.

Ks

ROZLIČNOSTI

Dačo o jazyku krížoviek

Zdá sa, že zostavovatelia krížoviek nevenujú dosť pozornosti ich jazykovej stránke. Chyby nájdeme nielen v textovej časti, ale po vyplnení aj v samej krížovke. Je to škoda, lebo krížovky by mohli popri bystrení umu urobiť dačo aj pre zvýšenie jazykovej kultúry svojich lúštiteľov. Veď odborne zostavenú krížovku možno využiť ako vhodnú pomôcku povedzme pri vyučovaní pravopisu.

Chyby v správne vyplnenej krížovke sú dôsledkom toho, že zostavovateľ pri koncipovaní zvislého stĺpca zabudne na presné znenie vodorovného riadka alebo naopak. Pripúšťame i druhú príčinu — nedostačujúcu jazykovú pripravenosť autora.

Najviac nedostatkov je pri označovaní kvantity: *učí* — *Adína* (zvolanie na Adinu), má byť *Adina, stá* — *fácka* m. *facka, nábob* — *rámeno* m. *rameno, Amála* — *chybá* m. *chyba* (Expres 10, 12, 1971), *návečer* m. *navečer, páluba* m. *paluba, iskála* m. *iskala* (Pravda na víkend 32, 1970), *ába* m. *aba, máčá* m. *mača (mačiatko), dús* m. *dus, prehýb* m. *prehyb* (prehnuté miesto), *kártuj* m. *kartuj* (Lišiak 8, 1970), *Amelín* m. *Amelin* (priezvisko sovietskeho stolného tenistu), *jápán* m. *japan* (značka jemného papiera), *plázý* m. *plazy* (Magazín Lišiaka 6, 1970), *ágens* m. *agens, áltan* m. *altán* (Horizont 7, 11, 1971), *Ánna* m. *Anna, Orávci* m. *Oravci Ápis* m. *Apis* (v pomôcke je zapísané správne), *rúdé* m. *rudé* (po česky *červené*), *Orán* m. *Oran* (alžírsky prístav), *prálés* m. *prales* (Pionier 3, 1970—71), *stolújete* m. *stolujete, Ťápák* m. *Ťapák* (priezvisko slovenského filmového režiséra), *Evá* m. *Eva* (Smena na nedeľu 191, 1970), *Plávká* m. *Plávka* (národný umelec, spisovateľ), *snáha* m. *snaha* (Život 9, 1971), *pák* m. *pak* (po česky *potom*), *hránatá* m. *hranatá, sálonik* m. *salónik* (Nedeľná pravda 11, 1971) atď.

K elementárnym chybám patrí nesprávne písanie *i* — *y: lamy* — spojka *y* m. *i* (Journal 2, 1971), ďalej porušovanie rytmického zákona *líhá* m. *líha* (Magazín Lišiaka 6, 1970). Možno nájsť aj nespisovné výrazy: *udial* vo význame „stal sa" (Journal 2, 1971) a vecné nepresnosti: *LVI* (rímskych 56), ale *oholím,* teda chyba v uvádzacom texte, lebo nad rímsku číslicu *I* nemožno dať dĺžeň (Smena na nedeľu 191, 1970).

V textovej časti bývajú chyby proti kategórii zhody a potom krížovka „nevychádza". Inokedy sa v pomôcke pod textom uvádza nesprávny tvar (napr. *Čeloken* m. *Čeleken,* Pravda na víkend 32, 1970).

Väčšinu hľadaných slov v krížovkách tvoria synonymá, preto sa v istých prípadoch žiada presnejšie určiť charakteristiku slov, ku kto-

rým sa majú hľadať rovnoznačné výrazy. Napr. k slovku *akurát* sa hľadá spisovné synonymum (Pravda na víkend 32, 1970), k slovku *táľ* sa hľadá nárečové synonymum (Journal 2, 1971). Pravda, pri takýchto požiadavkách je potrebné častejšie nazrieť do základných jazykových príručiek, aby sme lúštiteľov zbytočne nemýlili. V danom prípade treba otázku formulovať tak, aby nevznikla pochybnosť, že príslovka *akurát* i substantívum *táľ* sú spisovné slová.

Pri výbere slov treba prihliadať aj na ich terminologickú platnosť. Napr. vo vojenskej terminológii sa rozlišujú termíny *okop* a *zákop*. *Okop* je samostatná umelá terénna vyhĺbenina, *zákop* je sústava navzájom pospájaných umelých hĺbkových terénnych úprav. Pre tento významový rozdiel nie je vhodné uvádzať ich ako synonymá (Život 9, 1971). Lepšia by bolo zmena hesla: 2. osoba rozkazovacieho spôsobu od *okopať*.

Našli sme aj takto skomplikovanú časť krížovky: v texte je uvedené *rátaj*, kým v krížovke vychádza *oráč* (zvisle je počin = skutok), ale má byť *orác* (Expres 32, 1971). V takom prípade sa však žiada presná charakteristika tohto slova, lebo spisovným synonymom k podobe *rátaj* je *počítaj*. Nuž takto zašifrovanú krížovku potom naozaj ťažko rozlúštiť.

Autori krížoviek nesmú obchádzať jazykovú ani vecnú správnosť krížoviek. K ich základným pomôckam pri zostavovaní krížoviek patria aj Pravidlá slovenského pravopisu a Slovník slovenského jazyka, prípadne aj iné jazykové príručky. Nedostatky v kvantite, v písaní mäkčeňov, používanie nespisovných výrazov a nepresné charakteristiky alebo ich absencia znižujú hodnotu krížoviek a nepomáhajú rozvíjať jazykový cit milovníkov tejto kratochvíle.

E. Tvrdoň

SPRÁVY A POSUDKY

Príspevok k dejinám slovenskej jazykovedy

(*Martin Hattala 1821—1903.* Zostavil a upravil Jozef R u ž i č k a. Trstená 1971, str. 96.)

Ide o neveľký zväzok, obsahujúci materiál z konferencie, ktorá bola v októbri 1971 v rodisku Martina Hattalu, v Trstenej. Ale aj v tomto malom zväzku je toľko nových postrehov a konštatovaní, ktoré vyplynuli z podrobnejšie-

ho výskumu vedeckého diela Martina Hattalu, že bude užitočné upozorniť na ne aspoň v skratke.

Okrem podrobného opisu Hattalovho života a diela od E. Jónu sú tu dve skupiny príspevkov: v prvej skupine sa skúma a hodnotí zaradenie M. Hattalu do spoločenských a vedeckých súvislostí, v druhej skupine sa rozoberajú názory M. Hattalu na konkrétne jazykovedné problémy.

Do prvej skupiny patrí predovšetkým príspevok profesora pražskej filozofickej fakulty A. Jedličku (teda fakulty, na ktorej M. Hattala dlhé roky pôsobil), upozorňujúci najmä na účasť M. Hattalu v boji o českú jazykovú kultúru, ale aj štúdia K. Habovštiakovej o postoji M. Hattalu k A. Bernolákovi a k bernolákovčine: ukazuje sa tu, že počiatočný úctivý a obdivný postoj sa zmenil na veľmi kritický. Do tejto skupiny patrí aj príspevok I. Kotuliča.

Do druhej skupiny patria užšie jazykovedne zamerané príspevky. L. Dvonč skúma názory M. Hattalu na hláskoslovie a pravopis, ale i na slovné druhy. J. Oravec zdôrazňuje vysokú úroveň Hattalových syntaktických prác i citlivú aplikáciu názorov iných lingvistov na slovenčinu a češtinu. J. Kačala poukazuje na Hattalov prístup k morfológii (nachádza u neho náznaky toho, čo sa dnes označuje ako intenčná hodnota slovies). F. Kočiš upozorňuje na hlbokú analýzu zloženého súvetia v Hattalovej syntaxi. J. Furdík venuje pozornosť slovotvornej problematike, v ktorej Hattala dosahoval iba priemernú úroveň.

Z iného hľadiska si všíma dielo M. Hattalu J. Findra. Podrobne rozoberá jeho prácu z hľadiska štýlu (obmedzuje sa na Mluvnicu jazyka slovenského) a zaraďuje Hattalu aj do celkovej situácie odborného štýlu spisovnej slovenčiny v prvých rokoch jej jestvovania.

Všetky uvedené úvahy (i niektoré drobnejšie, ktoré osobitne nespomíname) sú zarámcované úvodom a záverom J. Ružičku. V úvode J. Ružička skúma miesto M. Hattalu vo vývoji slovenskej jazykovedy. Konštatuje, že Hattalove práce predstavujú syntézu slovenčiny a češtiny (vlastne Kollárovej staroslovenčiny) a že M. Hattala reprezentuje ten prúd v slovenskej kultúre, ktorý sa usiloval o realistické riešenie situácie po prehratej revolúcii r. 1848. Hattala patril k jazykovedcom, ktorí dobre poznali svetovú jazykovedu, ba v istom smere bol aj priekopníkom štatistického výskumu jazyka. M. Hattalu treba označiť ako zakladateľa konfrontačného štúdia slovenčiny a češtiny. Záver J. Ružičku má všeobecnú platnosť. Podľa tohto záveru sa M. Hattala „významnou mierou zaslúžil o existenciu i o kultúrny rozvoj modernej spisovnej slovenčiny. Preto má trvalé miesto nielen v dejinách spisovnej slovenčiny, ale aj v kultúrnych a politických dejinách slovenského národa".

A náš záver: konferencia o M. Hattalovi i materiál z tejto konferencie predstavujú závažný príspevok k dejinám slovenskej jazykovedy. Treba v takýchto podujatiach pokračovať.

J. Horecký

SPYTOVALI STE SA

Prídavné mená z miestnych mien typu Bölling. — Z redakcie časopisu *Slovenská archeológia* sa spytovali, či v prídavných menách utvorených príponou *-ský* z cudzích miestnych názvov zakončených na *-ing* možno ponechať spoluhlásku *g*, ak nejde o bežné, v slovenčine často používané podstatné mená, resp. prídavné mená. Ide konkrétne o tieto názvy používané v archeológii: *Straubing — straubingský kultúrny okruh, Hötting — höttingská kultúra, Bölling — böllingský interštadiál.*

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (11. vyd., str. 15, § 23) pred príponou *-ský* spoluhlásky *k, g* často zanikajú vo výslovnosti i v písme, napr. *Frank — franský, York — yorský, Helsinki — helsinský, Hamburg — hamburský, Pittsburgh — pittsburský.* Ďalej sa tam uvádza, že pri niektorých cudzích zemepisných menách sa zachováva spoluhláska *g (Chicago — chicagský, Haag — haagsky)*, alebo sa mení na *ž (Riga — rižský, Kongo — konžský)*. Toto pravidlo by bolo treba doplniť v tom zmysle, že spoluhlásky *k, g* pred príponou *-ský* zanikajú vtedy, keď je pred nimi spoluhláska *r* alebo *n*, napr. *Semarang — semaranský, Špicbergy — špicberský, Wyoming — wyominský.* Ak je pred koncovým *g* samohláska, koncové *g* pri tvorení adjektíva zostáva, napr. *Taganrog — taganrogský, Winnipeg — winnipegský.* Cudzie miestne mená *Bölling, Hötting, Straubing* sú zakončené na spoluhlásku *g*, pred ktorou je ešte iná spoluhláska, v tomto prípade spoluhláska *n*. Preto pri tvorení vzťahového prídavného mena príponou *-ský* spoluhláska *g* vypadáva. Náležité podoby prídavných mien od uvedených cudzích miestnych názvov sú teda *böllinský, höttinský* a *straubinský.*

Problematikou tvorenia vzťahových prídavných mien z cudzích zemepisných názvov zakončených na spoluhlásku *g*, pred ktorou je iná spoluhláska, sa zaoberal L. D v o n č v časopise Slovenská reč (SR, *32*, 1967, s. 59—61 a 192).

M. Považaj

Šaštín-Stráže, šaštínsky, strážsky — šaštínsko-strážsky, Šaštínčan, Strážan. — Prof. Štefan Mocko zo Senice sa nás opýtal, aký máme názor na názvy obcí typu *Šaštín-Stráže*, ako sa názvy tohto typu skloňujú a ako sa od nich tvoria obyvateľské mená.

Názov *Šaštín-Stráže* vznikol v roku 1971 zo staršieho *Šaštínske Stráže*, ktorý sa utvoril po zlúčení obcí *Šaštín* a *Stráže nad Myjavou.* Názvy ako *Šaštínske Stráže* (po zlúčení obcí *Šaštín* a *Stráže nad Myjavou), Rohovské Rybky (z Rohov* a *Rybky), Popudinské Močidlany (z Popudiny* a *Močidlany), Tesárske Mlyňany (z Tesáre nad Žitavou* a *Mlyňany* — predtým aj *Mlynianske Tesáry!)* vznikli pri zlučovaní obcí, a to vtedy, keď sa občania a miestni funkcionári nevedeli dohodnúť, aký názov má mať obec, ktorá vznikla zlúčením. Sú to názvy umelé, vykonštruované, lebo sa v nich názov jednej zo zlúčených obcí prehodnocuje na vzťahové adjektívum. Vzťahovým adjektívom sa v slovenčine zákonite začleňuje viacslovný zemepisný názov do väčšieho zemepisného alebo administratívneho celku, napr. *Hontianske Tesáre, Šarišské Drav-*

ce, Kysucký Lieskovec, Záhorská Bystrica, Fatranský Kriváň a pod. Názvy typu *Šaštínske Stráže* sa utvorili umelo, sú neústrojné, nelogické a nezmyselné. Preto sa pri zmene názvu *Šaštínske Stráže* na *Šaštín-Stráže* prijalo „menšie zlo" s predpokladom, že v budúcnosti sa aj tento názov ukáže ako nevyhovujúci a pozmení sa na *Šaštín,* ako sa to už stalo v prípade názvu *Hnúšťa-Likier,* ktorý sa po ďalšom administratívnom zlúčení obce s ďalšími zmenil v roku 1971 na jednoslovný *Hnúšťa.*

Dvojitých názvov typu *Šaštín-Stráže* je na Slovensku viac, napr. *Nedožery-Brezany, Kráľovce-Krnišov, Belá-Dulice, Lovčica-Trubín, Plevník-Drienové* atď. Z jazykového hľadiska dvojité názvy nie sú výhodné, nemožno od nich tvoriť obyvateľské mená a ťažkosti robí aj tvorenie odvodených prídavných mien. Obyvateľské mená možno utvoriť iba od každej časti dvojitého názvu samostatne, teda *Šaštínčan, Strážan* (nie *Šaštínčan-Strážan,* ani *Šaštíno-Strážan*), alebo sa musí použiť opisné pomenovanie „obyvateľ obce Šaštín-Stráže". Prídavné meno možno tvoriť od každej časti zvlášť, teda *šaštínsky, strážsky,* alebo od celého dvojitého názvu, teda *šaštínsko-strážsky.* Takéto zložené prídavné meno je však veľmi ťažkopádne, preto sa v praxi tiež používajú opisné pomenovania.

Pri skloňovaní dvojitých názvov sa skloňujú obidve časti, teda *zo Šaštína-Stráží, k Šaštínu-Strážam, o Šaštíne-Strážach, za Šaštínom-Strážami.* Ako vidieť, aj ohýbanie dvojitého názvu je v porovnaní s jednoslovným alebo iným viacslovným názvom ťažkopádne.

Problematika vývinu názvov obcí je živá aj v súčasnosti, lebo spoločenské a hospodárske zretele vyvolávajú potrebu integrácie, zlučovania obcí. Pre súčasnosť je príznačné, že významnú úlohu pri zlučovaní majú otázky súvisiace s názvom novovzniknutej obce. Obava občanov, že názov ich pôvodnej obce zanikne a upadne do zabudnutia, vyvoláva v daktorých prípadoch aj odpor k samotnému zlúčeniu. Vážime si citový vzťah občanov k ich obci a k jej názvu. V každom názve je kus našej národnej a kultúrnej histórie. Naša súčasná socialistická spoločnosť je a musí byť ochrancom národných hodnôt. Treba však povedať, že ak pri zlúčení dvoch alebo viac obcí dostane nová obec názov jednej z nich (spravidla názov väčšej, významnejšej, staršej obce), ktorá sa stáva strediskovou obcou, v ktorej je napr. väčší výrobný závod, kúpele a pod., tým sa názov druhej zlúčenej obce nestratí, nezanikne, ale sa zachová ako názov časti novovzniknutej obce, názov mestskej štvrte a pod. Unáhlenosť alebo nedomyslenosť môže aj tu škodiť.

M. Majtán

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 6, 1972, číslo 7. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-68.
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972.

Cena Kčs 3,—